

РОЗДІЛ 1 УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 811.161.2'36

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.1>

СТАНДАРТНІ КОНСТРУКЦІЇ ЗІ СПОЛУЧНИКОМ *ЯКЩО* STANDARD CONSTRUCTIONS WITH CONJUNCTION *ЯКЩО*

Костич Л.М.,

orcid.org/0000-0001-9619-6359

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови та прикладної лінгвістики

Навчально-наукового інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

В українській мові сполучник *якщо*, уживаний як одиничний і в складі парних сполучників, оформляє семантику умови або зіставлення. Водночас, поряд з експліцитними складними реченнями, поширені імпліцитні конструкції з парним сполучником *якщо...то* і предикативними компонентами *казати, говорити, мовити, вести мову*, які через кількісну асиметрію змісту й форми зазнали десемантизації. У статті основну увагу присвячено асиметричним структурам з імплікацією «*якщо...то...*». Зокрема, проаналізовано стійкі за складом і структурою стандартні сполуки *якщо казати, якщо говорити, якщо мовити, якщо вести мову*. З'ясовано, що в українських наукових текстах асиметричні складні конструкції зі сталими стандартними сполуками переважають над симетричними. Виокремлено основні структурні моделі з першим компонентом – стандартною сполукою *якщо казати / говорити / мовити / вести мову*. I. «Якщо + Vinf + N», де іменник указує на об'єкт мовлення: 1) «Якщо + V (*казати / говорити*) + N_{ЗН.В.}»; 2) «Якщо + V (*казати / говорити / мовити / вести мову*) + про + N_{ЗН.В.}»; 3) «Якщо + V (*говорити / вести мову*) + щодо / стосовно + N_{Р.В.}». II. «Якщо + Vinf (*говорити*) + (прийм.) N», де залежний компонент конкретизує манеру виконання. III. «Якщо + Vinf (*казати / говорити*) + Adv», де залежний компонент виконує ознакову функцію. Установлено, що стандартні конструкції зі сполучником *якщо* багатофункційні. Вони, залежно від позиції в реченні й тексті, можуть виконувати такі функції: а) актуалізувати найбільш істотні фрагменти повідомлення; б) виконувати роль аналітичної міжфразової сполучникової та несполучникової зв'язки; в) формувати цілісність і зв'язність тексту; г) мати статус вставної одиниці; ґ) бути початковим компонентом вставленої конструкції. Дослідження виконане на матеріалі текстових фрагментів, дібраних за допомогою 19-ої версії Генерального регіонально анотованого корпусу української мови та пошуку в текстовій версії Корпусу української мови, розробленої співробітниками Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Ключові слова: зв'язність, цілісність, текст, сполучник *якщо*, сполука-зв'язка, міжфразовий конектор.

In Ukrainian, the conjunction *якщо* (if), used both individually and in pairs, expresses the semantics of condition or comparison. At the same time, along with explicit complex sentences, implicit constructions with the paired conjunction *якщо...то* (if...then) and predicative components *казати, говорити, мовити, вести мову* (to say, to speak, to talk, to converse) are common, which have undergone desemantisation due to the quantitative asymmetry of content and form. The article focuses on asymmetrical structures with the implication '*якщо...то...*' ('if..., then...'). In particular, it analyses standard combinations that are stable in composition and structure, such as *якщо казати, якщо говорити, якщо мовити, якщо вести мову* (if to say, if to speak, if to talk, if to converse). It has been found that in Ukrainian scientific texts, asymmetrical complex constructions with stable standard combinations prevail over symmetrical ones. The main structural models with the first component – the standard combination *якщо казати / говорити / мовити / вести мову* (if to say / speak / talk / converse) – have been identified. I. «Якщо + Vinf + N» ('If + Vinf + N'), where the noun indicates the object of speech: 1) «Якщо + V (*казати / говорити*) + N_{ЗН.В.}» ('If + V (to say / to speak) + N_{ACC}'); 2) «Якщо + V (*казати / говорити / мовити / вести мову*) + про + N_{ЗН.В.}» ('If + V (to say / to speak / to talk / to converse) + about + N_{ACC}'); 3) «Якщо + V (*говорити / вести мову*) + щодо / стосовно + N_{Р.В.}» ('If + V (to speak / to talk) + about / regarding + N_{GEN}'). II. «Якщо + Vinf (*говорити*) + (прийм.) N» ('If + Vinf (to speak) + (prep.) N'), where the dependent component specifies the manner of execution. III. «Якщо + Vinf (*казати / говорити*) + Adv» ('If + Vinf (to say / to speak) + Adv', where the dependent component performs a characteristic function. It has been established that standard constructions with the conjunction *якщо* are multifunctional. Depending on their position in a sentence and text, they can a) highlight the most important parts of a message; b) act as analytical inter-phrasal conjunctive and non-conjunctive links; c) create coherence and cohesion in scientific texts; d) have the status of an inserted unit; e) be the initial component of an inserted construction. The research is based on the 19th version of the General Regionally Annotated Corpus of Ukrainian and on the Ukrainian Language Corpus test version.

Key words: cohesion, coherence, text, conjunction *якщо*, connecting phrase, inter-phrase connector.

Постановка проблеми. У світлі новітніх мовознавчих теорій актуальним є дослідження структурно-змістової та комунікативно-прагматичної природи тексту як найвищої знакової одиниці вербального спілкування, зокрема функційно-змістових особливостей тих компонентів, які впливають на перебіг тексту, забезпечують його структурно-граматичну зв'язність (когезія; Kohesion) і смислову цілісність (когерентність; Kohrenz) [1, с. 3].

Залежно від способу подання інформації в тексті когезія та когерентність можуть бути оформлені експліцитно за допомогою лексичних і граматичних одиниць мови та імпліцитно, тобто без використання мовних засобів. Принагідно зауважимо, що текстову імпліцитність тлумачать по-різному. У наукових працях, присвячених вивченню імпліцитності, розглядають еліпсис, компресію, конотацію, підтекст, інференцію, пресупозицію, конотацію, імплікатуру, вставність тощо. Уважаємо, що названі явища є джерелами й засобами вираження імпліцитного змісту, а не синонімами імпліцитності. Імпліцитні значення прямо не виражені, проте усвідомлені реципієнтом. Водночас «імпліцитність не завжди доступна для усвідомлення і спостереження, хоча присутня майже у всіх висловлюваннях» [2, с. 55]. Погоджуємося з тим, що імпліцитність – це опосередковане вираження змісту знаковими лінгвовеличинами, також похідними, або деривованими, яке полягає в тому, що певні додаткові значення, смисли, їхні складники й фрагменти, не вербалізовані, не реалізовані через певні причини за допомогою власних безпосередніх матеріально-звукових засобів, можуть бути виявлені, встановлені мовцями шляхом різного за характером домислювання з опорою на експліцитні значення лінгвоодиниць, мовленнєвий контекст, ситуацію, позамовну інформацію, інші чинники, включно з усвідомлюваними й неусвідомлюваними носіями мови прагматичними знаннями про її системну будову, механізми функціонування [3, с. 23].

Ознакою імпліцитного повідомлення є його неословлення частково, цілком або так і так. Часткова імпліцитність має граматичний вияв, як-от редукації в синтаксисі. До прикладу, у неповних синтаксичних конструкціях пропущено окремі компоненти, що їх установлюють за контекстом. Натомість повна імпліцитність є когнітивно-семантичною. За повної імпліцитності в реченні (зазвичай складному) або в тексті відсутні речення (одне чи кілька), які за умови їх реконструювання оприявнюють приховане повідомлення. Отож імпліцитна інформація може

бути зрозумілою внаслідок пошуку й віднови пропущеної ланки за допомогою глибокого занурення в суть і залучення фонових знань. Для встановлення латентно реалізованої текстової зв'язності важливо, щоб реципієнт усвідомив зміст сповіщуваного, щоб він був упевнений у тому, що текст не позбавлений сенсу. У такому разі для розпізнавання й установлення прихованої зв'язності й адекватного сприймання інформації завжди потрібно докласти розумових зусиль.

Актуальність пропонованої розвідки пов'язана з потребою досліджувати не лише доступні для спостереження засоби текстової зв'язності, але й ті, що мають імпліцитний характер.

Аналіз досліджень і публікацій. Постановка завдання. У мовознавстві виокремлюють кілька різновидів організації контексту з прихованою інформацією, що їх позначають терміном імплікація, тобто «невербальний спосіб передачі інформації, який ґрунтується на інтеграції вербальних засобів із досвідом, фондом знань комунікантів, їхньою комунікативною компетенцією...» [4, с. 179]. З огляду на те, що імплікація пов'язана з тяжінням до заощадження мовних ресурсів, належить до засобів компресії тексту та є доказом відсутності ізоморфізму між змістом і формою знака мови, теоретичним підґрунтям пропонованого дослідження слугували праці О. Есперсена, П. Пассі, Ш. Баллі, Дж. Ципфа, А. Мартіне, Г. Вайнрайха, С. Карцевського, Г.-П. Грайса, Б. Уорфа та ін.

Теоретико-практичний аналіз імпліцитності як мовного явища подано в наукових студіях вітчизняних і зарубіжних мовознавців, серед яких Ф. Бацевич, О. Доценко, А. Ерліхман, А. Загнітко, Н. Іванишин, Л. Кардаш, В. Кухаренко, Л. Невідомська, Я. Перванов, Ю. Поляковська, Г. Приходько, П. Кап і М. Динель, О. Селіванова, Б. Д. Хоумер і Д. Т. Ремзі та ін.

Вагомими для статті є студії О. Вержбицького, І. Вихованця, К. Городенської, Н. Гуйванюк, А. Загнітка, О. Кульбабської, С. Ломакович, О. Полозової, І. Слинька, Р. Христіанінової, Л. Шитик та інших граматистів, які досліджували складнопідрядні сполучникові конструкції та порушували питання синтаксичної асиметрії форми й змісту на рівні складних речень.

У мовознавстві, попри вагомий напрацювання, інтерес до розгляду імпліцитних способів подання інформації не вщухає з огляду на розбіжності в потрактуванні статусу імплікації як категорії мови, а також через неоднорідність імпліцитних смислів і своєрідність їхніх комунікативно-прагматичних особливостей.

Завдання запропонованої розвідки полягає в тому, щоб дослідити особливості функціонування в науковій мові конструкцій зі сполучником *якщо* в ролі складника стандартної сполуки. У науковому тексті згадані одиниці оформляють предметно-логічні й модально-логічні відношення, забезпечуючи його зв'язність і цілісність. У фокусі уваги перебувають головні ті структури, що засвідчують наявність імпліцитної ланки.

Дослідження виконане на матеріалі текстових фрагментів, дібраних за допомогою 19-ої версії Генерального регіонально анотованого корпусу української мови (ГРАК) [5] та пошуку в текстовій версії Корпусу української мови, розробленої співробітниками Київського національного університету імені Тараса Шевченка (МІ) [6]. Пошук здійснено за запитом *якщо казати / якщо говорити / якщо мовити / якщо вести мову* (також зі службовими словами *і, й, ж, вже*), результатами якого стали 1219 контекстів. З огляду на обсяги жанру наукової статті, як ілюстративний матеріал подано не всі проаналізовані контексти.

Виклад основного матеріалу дослідження. В українській мові сполучник *якщо* функціонує як одиничний і в складі парних сполучників, позначає семантику умови або зіставлення, а також може бути компонентом усталених стандартних синтаксичних словосполук, що, попри подібність до речення, виконують службову роль. Кожен із випадків використання сполучника *якщо* схарактеризуємо детальніше.

У складнопідрядних реченнях сполучник *якщо* може бути асемантичним і семантичним. У ролі асемантичного він уживаний (зрідка) у підрядній з'ясувально-об'єктній частині, що пов'язана прислівним зв'язком з оцінним опорним предикатним компонентом головної частини на зразок *добре, ліпше, краще, погано, гірше* і под. [7, с. 27–28;], напр.: *Вважав, буде ліпше, якщо ніхто нічого не знатиме* (Є. Куртяк. ГРАК); *Буде добре, якщо ви зробите його власними руками* (О. Макаренко. ГРАК).

Як семантичний сполучник *якщо* є основним виразником умовних семантико-синтаксичних відношень між підрядною і головною частинами в детермінантних складнопідрядних реченнях, як-от: *Зважаючи на це, суперечку граматистів про кількість основ в українському дієслові можна розв'язати, якщо розмежовувати основу слова та її варіантну контекстну реалізацію – основу словоформи, тобто основоформу* (І. Козленко. МІ).

Синтаксисти дедалі послідовніше заперечують традиційне розокремлення підрядних пре-

дикативних конструкцій реальної та ірреальної умови. Як стверджує В. Шинкарук, будь-яка умова (бажана, потенційна, передбачувана чи неможлива) має гіпотетичний характер, оскільки це умова процесу, який не обов'язково відбудеться саме тому, що для його здійснення є певні умови. В умовно-наслідкових реченнях явища, події, ситуації не можуть бути сприйняті як такі, що існують насправді [8, с. 308–312]. Сполучник *якщо* (як і *коли, як, тільки, раз*) формує відношення потенційної умови, яка зумовлює реальний наслідок [7, с. 75–76]. Р. Христіанінова описує два типи складнопідрядних речень потенційної умови. Речення із семантикою власне-умови позначають умови, за виконання яких те, про що йдеться в головній частині, може здійснитися. Конструкції невластиві умови мають значення підстави, застереження, обмеження, бажання [9, с. 203]. У головній частині складнопідрядних речень з підрядними умови часто вживають факультативний компонент *то*, що корелює з умовним сполучником, «виконує функцію показника підрядного зв'язку в головній предикативній частині й маркує її як більш комунікативно значущу» [10, с. 15–16]. Одиничний і парний сполучники, указуючи на потенційну умову, функційно тотожні, оскільки сполучник-корелят *то* є необов'язковим, як-от: *Якщо казати про довгострокову перспективу, (то) слід відзначити декілька найбільш принципових ризиків* (Ю. Перегуда. ГРАК).

Парний сполучник *якщо...то* (і *коли...то*) може виражати також зіставне семантико-синтаксичне відношення. Щодо потрактування таких випадків спостерігаємо неузгодження думок. М. Греб вважає, що аналізовані сполучники є компонентами асиметричного речення: формально складнопідрядного, а за змістом такого, що корелює зі складносурядним зі сполучником *а* [11, с. 12–13]. На думку К. Городенської, указані парні сполучники, уживані в складносурядному реченні, «чіткіше протиставляють другу предикативну частину першій, чого досягають за допомогою другого компонента цих парних сполучників – компонента *то*» [7, с. 60], напр.: *Якщо Баранович і Галятовський тільки з замишування принагідне займалися проповіддю, то проповідником за покликанням був Антін Радивилівський* (В. Радзикевиц. ГРАК).

Окрім розглянутих, у сучасній українській мові наявні також складні речення з парним сполучником *якщо...то* і предикативними компонентами *казати, говорити, мовити, вести мову*, які слугують основою для розвитку думки.

Варто відзначити неоднакову частотність використання в наукових текстах предикатів *казати*, *говорити*, *мовити*, *вести мову*. Кількісно переважають речення з дієсловом *говорити* (1006; 82,5%), оскільки воно є стилістично нейтральним. Сполука *якщо говорити* має ознаки міжстильової. До рідше вживаних у науковому мовленні належить фразеологізована сполука *вести мову* (180; 14,7%). Конструкції з дієсловами *казати* (31; 2,5%) й *мовити* (2; 0,16%) поширені здебільшого в розмовному стилі, отож трапляються спорадично.

В обстежених текстах паралельно функціують експліцитні й імпліцитні конструкції, що їх можна розподілити на дві групи. Першу групу (1) формують структури на зразок **Якщо казати про другий період здійснення соціальної політики в Україні, то треба підкреслити, що у 2000 р. було прийнято ряд нормативних актів, спрямованих на стабілізацію економіки <...>** (С. Алексєєв. ГРАК); **Якщо говорити про міжнародні організації як одну з форм міжнародного митного співробітництва, то можна стверджувати, що нині вони є найбільш ефективними** (А. Смолій. ГРАК); **Якщо говорити про ставлення до фемінізму в Україні протягом XIX–XX століть, то потрібно визнати, що воно було традиційно більш негативним, ніж позитивним** (Соціологія. МІ); **І якщо мовити істину до кінця, то слід сказати так: особистість людини – це її духовна Монада** (М. Руденко. ГРАК); **Якщо вести мову про професійно важливі якості слідчого, то варто відзначити, що вони розглядаються відповідно до вищевказаних аспектів його діяльності** (Н. Рибак. ГРАК); **Якщо вести мову про екологічне право в СРСР з формального погляду, то слід зазначити, що в ньому існувала велика кількість законів, актів та постанов природорегулюючого гатунку** (В. Крисаченко. МІ). До другої групи (2) відносимо такі конструкції: **Якщо казати про Землю, то на одній із таких сфер живемо й ми** (М. Руденко. ГРАК); **Якщо говорити про купців ар-Рус, то це один з різновидів слов'ян** (Давня історія України. ГРАК); **Якщо мовити про кременчуцьких корупціонерів-митників, то тут уславив (обезславив?) себе цольнер Кузнєцов** (Д. Вирський. ГРАК); **Якщо вести мову про проблеми неможливості втілення норм права щодо гендерної рівності та захисту жінок, то вони пов'язані із недостатністю інституційних інструментів для їх втілення <...>** (О. Павліченко. ГРАК).

Приклади (2) засвідчують компресію трикомпонентного складного речення за допомогою імплі-

кації модусного компонента, що «відображає ставлення мовця до повідомлюваного, оцінює ту чи ту ситуацію» [12, р. 36]. В асиметричній двокомпонентній структурі конструкцій другої групи через змістовий розрив між повідомленнями не лише втрачено умовно-наслідкову семантику, а й нівельовано подієвість підрядної частини, що репрезентує умову певної дії. Відтак компоненти *якщо* і *казати*, *говорити*, *мовити*, *вести мову* зазнають десемантизації, унаслідок чого сукупно формують стійкі за складом і структурою стандартні сполуки *якщо казати*, *якщо говорити*, *якщо мовити*, *якщо вести мову*. Дієслова мовлення *казати*, *говорити*, *мовити* і фразеологізована сполука *вести мову* у складі аналізованих структур стають семантично несамостійними й граматично релятивними словами.

Водночас варто зауважити, що дієслова мовлення зазвичай не зазнають десемантизації (або втрачають службовий статус) за наявності препозитивних прислівників (*конкретно*, *детально*, *загалом* тощо) і модальних предикатних компонентів на зразок *потрібно*, *треба*, *можна*, *доводиться* і под., що конкретизують авторське ставлення до предмета повідомлення або способ його представлення, як-от: **Якщо і можна говорити про деяке научіння в період ембріогенезу, то воно є розвитком і видозміною певного генетичного зачатка, втіленням і реалізацією в індивідуальному житті особини видового досвіду, накопиченого в процесі еволюції** (А. Сердюк та ін. МІ); **Якщо більш конкретно говорити про дослідження безпосередньо радіопромоції, то серед дотичних праць можна було б назвати, скажімо, розвідку А. Швабле <...>** (С. Кіндра. ГРАК); **Із високих літературних творів, по можливості, вилучається побутова, військова, економічна термінологія. Якщо доводиться говорити про конкретні явища, то письменник воліє йменувати їх, не звертаючись до політичної термінології свого часу, а в загальній формі вважає за краще висловлюватися про них описово** (О. Киричок. ГРАК).

В українських наукових текстах асиметричні складні конструкції зі сталими стандартними сполуками переважають над симетричними (останніх зафіксовано ≈ 200 , що становить 16,4%). Вочевидь, це пов'язано з тим, що в текстах наукового стилю сконденсовані імпліцитні конструкції оптимізують подання інформації. Водночас у стислих імпліцитних реченнях ословлена частина повідомлення вміщує зміст прихованої ланки, яка є стилістично нейтральною, а тому легко відновлюваною. Наприклад: (1) **Якщо казати про визначення комерційної**

концесії, **то** [треба / варто / важливо / доцільно сказати / констатувати / зауважити / визнати, що] за обсягом прав та предметом договору визначені правовідносини є класичними правовідносинами франчайзингу, тобто комплексної ліцензії на використання як зареєстрованих, так і незареєстрованих об'єктів інтелектуальної власності (В. Дмитришин. ГРАК); (2) **Якщо говорити** про значення зовнішніх партнерів у здійсненні модернізації в Україні, **то** [треба / варто / важливо / доцільно сказати / констатувати / зауважити / визнати, що] найбільша роль з огляду на географічні чинники, безперечно, належить Європейському Союзу, який є найближчим до нас серед гравців, що мають високий потенціал впливу на глобальні процеси та сформовані на основі порядків відкритого доступу (М. Паламарчук. МІ); (3) **Якщо мовити** про кременчуцьких корупціонерів-митників, **то** [треба / варто / важливо / доцільно сказати / констатувати / зауважити / визнати, що] тут уславив (обезславив?) себе цольнер Кузнєцов (Д. Вирський. ГРАК); (4) **Якщо вести мову** про вік братів та сестер, **то** [треба / варто / важливо / доцільно сказати / констатувати / зауважити / визнати, що] за умови недосягнення повноліття їхньому спілкуванню повинні сприяти батьки або інші особи, з якими проживає дитина (І. Сердечна. ГРАК).

Описувані структури мають чіткий порядок розташування компонентів, за якого віддалений корелят **то** може бути невираженим, як-от: **Якщо вести мову про** партію боротьбистів, її ідеологія, на відміну від зовнішнього боку діяльності, не мала належного висвітлення (С. Гірік. ГРАК); **Якщо говорити про** трансформовані казкові сюжети, в багатьох з них зберігається структура традиційної казки (В. Єфименко. ГРАК).

Притаманна аналізованим конструкціям кількісна асиметрія змісту й форми, тобто невідповідність між кількістю пропозицій (семантична структура) і предикативних одиниць (формально-граматична структура), «зумовлена дією властивої будь-якій мові антиномії економії-надлишковості мовленнєвих зусиль» [13, с. 48].

На основі аналізу матеріалу виокремлюємо основні структурні моделі з першим компонентом – стандартною сполукою **якщо казати / говорити / мовити / вести мову**. У дужках вказано дієслова, реалізовані в моделях, та відсоткову кількість зафіксованих асиметричних конструкцій. Попри те, що вказана кількість не є сталою, ці дані відбивають загальні тенденції: вироблені й закріплені в мові закономірності структурно-змістової сполучуваності аналізо-

ваних дієслів та їхню продуктивність у кожній моделі.

І. «**Якщо + Vinf + N**», де іменник указує на об'єкт мовлення.

1. «**Якщо + V (казати / говорити) + N_{зн.в.}**» (0,24% / 0,08%): **Якщо казати правду, то** є свої резони і в трудовій теорії вартості, – але це тільки тоді, коли ми вбачаємо в ній допоміжну функцію (М. Руденко. ГРАК); дієслово мовити фігурує лише в експліцитній конструкції (**І якщо мовити істину до кінця, то** слід сказати так: особистість людини – це її духовна Монада (М. Руденко. ГРАК)); 2. «**Якщо + V (казати / говорити / мовити / вести мову) + про + N_{зн.в.}**» (0,82% / 36,9% / 0,08% / 9,68%): **Якщо казати про** суб'єктів співучасті, **то** змін можливо досягнути лише при їхньому повному бажанні це зробити (К. Соколова. ГРАК); **Якщо говорити про** громадян України, **то** останніми роками більшість з них перебувають саме у схарактеризованій тут ситуації (М. Головатий. МІ); **Якщо мовити про** кременчуцьких корупціонерів-митників, **то** тут уславив (обезславив?) себе цольнер Кузнєцов (Д. Вирський. ГРАК); **Якщо вести мову про** декрет як вид канонічного закону, **то** його повністю слід відносити до юрисдикції католицької церкви (Х. Кондаурова. ГРАК). 3. «**Якщо + V (говорити / вести мову) + щодо / стосовно + N_{р.в.}**» (0,16% / 0,08%): **Якщо говорити щодо** третього покоління прав людини, **то** воно історично сформувалось після Другої світової війни внаслідок розпаду колоній і появи національних меншин (Г. Подзігун. ГРАК); Уразі, **якщо говорити стосовно** першої російської стратегічної гри в Сирії, **то** вона визначається тим, що під виглядом боротьби з ІДІЛ вона активно надає підтримку урядовим військам у їх боротьбі з опозиційними силами <...> (О. Кондратенко. ГРАК); Однак, **якщо вести мову щодо** застосування правових звичаїв саме як засобу регулювання трудових відносин, **то** таке положення є досить спірним, адже через тривалу історію винятково імперативного регулювання трудових відносин у СРСР практика їх застосування була значно зменшена (В. Кузьменко. ГРАК).

II. «**Якщо + Vinf (говорити) + (прийм.) N**» (0,98%), де залежний компонент конкретизує спосіб, манеру (як саме?): **Якщо говорити без метафізики, то** в промисловість було вкладено більше, ніж спроможний віддати народ (М. Руденко. ГРАК); **Якщо говорити** мовою політики, **то** йдеться про те, щоб довідатися: хто кого підганяє чи сповільнює, або що, де і чому прискорює або уповільнює свій біг (В. Швед. ГРАК).

III. «**Якщо** + **Vinf (казати / говорити) + Adv**» (0,9% / 4,67%), де залежний компонент виконує ознакову характеризувальну функцію: **Якщо казати спрощено, то** трансакційні контракти є ринково подібними (М. Черняк. ГРАК); **Якщо говорити** більш конкретно, **то** другий розділ Доповіді має назву «Фінансування судової системи» (І. Грибан. ГРАК).

Аналіз корпусного матеріалу засвідчив, що сполуки **якщо казати / говорити / мовити / вести** мову можуть мати різний статус залежно від позиції у структурі тексту й речення. Як відомо, визначальною ознакою наукового викладу є логіка подання інформації, що її забезпечує чітка зв'язність формулювань. Особливу роль в оформленні когезії належить засобам міжфразового зв'язку, які поєднують не лише компоненти речень, але й частини текстів (абзаців, складних синтаксичних цілих). Роль такого текстотвірного засобу можуть виконувати аналізовані сполуки, коли вони вказують на повернення до вже згаданої проблеми або перехід до нового питання в межах порушеної вище теми задля детального її висвітлення. Наприклад: *Таким чином, жіноча пісня – це жанровий різновид ліричної пісні, в основі якої лежать емоції головної героїні – жінки, її почуття, переживання, душевні прагнення, побутові чи сімейні перипетії. Почасті й притаманні такі ознаки як безсюжетність, відсутність діалогу, монологізм, драматизм, інтимність почувань ліричної героїні. Залежно від того, хто є первісним творцем пісні, хто є головним носієм емоцій, і мусить визначатися різновид. Саме ці ознаки пісні стають визначальними для класифікації пісенного фольклору. Це твердження є вирішальним для поняття жанру. **Якщо ж вести мову про жанрові різновиди, зокрема про жіночу пісню, то** тут, як уже зазначалося, мусить ітися про ту людину, яка перебуває в центрі конфлікту* (І. Михалевич. ГРАК).

Стандартні конструкції з **якщо**, взаємодіючи із сурядними сполучниками, стають своєрідними сполучниковими зв'язками (сполуками-зв'язками; англ. *connecting phrases; linking words and phrases*). У цій ролі, залежно від семантичного різновиду сполучника, вони передають різні значення. До прикладу, описувані сполуки вербалізують приєднання, взаємодіючи зі сполучником **і**, для якого така роль є вторинною, як-от: *Хоча в Білорусі, як вважається, саме з цього часу виник інтерес до білорусів як окремої нації і почала розвиватися білоруська література і писемність. **І якщо говорити про** білоруське національне відродження, **то** це повстання зіграло в ньому*

роль своєрідного каталізатора білоруської ідеї (А. Остапенко. ГРАК). Посилює приєднувальну семантику емотивна частка **навіть**, увиразнюючи емоційно-почуттєве ставлення мовця до змісту повідомлення, як-от: *Підтримуючи думку, що ці два процеси (кваліфікації і тлумачення) абсолютно різні, зацентруємо увагу, що вони практично завжди ідуть поряд. **І навіть якщо говорити про** правову кваліфікацію в міжнародному приватному праві, як обмежену лише задачею відшукування належної колізійної норми <...>, ми все одно одночасно працюємо і з елементами фактичного світу <...> і з елементами світу правових категорій <...>* (Н. Перестюк. ГРАК). У розглянутих фрагментах останнє речення доповнює, уточнює думку, сформульовану в попередньому реченні.

У науковому тексті аналізовані конструкції в ролі сполучникової міжфразової зв'язки оформляють також зіставно-протиставне відношення, що може бути увиразнене сполучниками **а (от), але, однак, проте**. Наприклад: *У рамках даного підрозділу ми не можемо залишити поза увагою і той факт, що організація діяльності органів виконавчої влади практично у всіх країнах пов'язується з функціонуванням інституту державної служби. Щодо обсягу цього поняття, то про це пізніше. **А якщо вести мову про** принципи, то на рубежі 70-80 років минулого століття у більшості західних країн існувала усвідомлена необхідність реформування, докорінної модернізації державної служби* (П. Петренко. ГРАК); *З огляду на це, якщо впритул наблизитись до методики залучення джінглів обраними нами для розгляду радіостанціями, то, скажімо, на радіостанції Люкс ФМ вони займають чималу частину ефіру. <...> **А от якщо говорити про** внутрішнє наповнення радіостанції Ретро ФМ, то саме для неї характерним є “співіснування” джінглів саме зі слоганами* (С. Кіндра. ГРАК); *Економічна сфера взаємовідносин визначається багато в чому сировинними потребами китайської економіки і сировинними можливостями ряду Африканських держав, зокрема експортерів нафти. **Але якщо говорити про** стратегічні перспективи співпраці, то найбільший інтерес викликає здатність ряду африканських економік, зокрема ПАР, Нігерії, Єгипту, Алжиру споживати високотехнологічну продукцію <...>* (В. Угву. ГРАК); *З приводу негативної юридичної відповідальності, то в доктрині вона достатньо розроблена та вивчена. Її існування як правового явища під сумнів майже не ставиться. **Однак якщо вести мову про** позитивну юридичну*

відповідальність, то ситуація діаметрально протилежна, в науці не існує єдиного погляду щодо її наявності (А. Падалка. ГРАК); У літературній критиці часом вживають як ідентичні поняття «оповідання» та «новела» (італ. – новина), орієнтуючись головно на розмір твору та однолінійність сюжету. Стосовно суто цих ознак такий підхід може бути виправданий. **Проте якщо говорити про** коротку прозу періоду становлення нової української літератури, яка розвивалася у дуже тісному зв'язку з народним наративом, **то** для її диференціювання доцільніше вживати термін «оповідання» <...> (Ж. Янковська. ГРАК); Цікавим виявилось і те, що лише останній штамп здатний до експресії МРТ64, яскраво вираженого імуногену, що є потенційною мішенню для розробки нових вакцин. **Але якщо казати загалом, то** складCFPs у представниківBCG має значну гомологію у будові та функціях (А. Сіромолот. ГРАК).

Обстежений матеріал містить багато прикладів взаємодії описуваних стандартних сполук з мовними одиницями, що в науковому тексті оформляють модально-логічні відношення, вербалізують висновкову семантику тощо. Наприклад: На думку Г. Колишанського, “одна з особливостей перекладу полягає в тому, що він націлений не на абстрактні зіставлення мовних одиниць відповідних мов, а на адекватне відтворення змісту оригіналу”. **Тому якщо говорити про** двомовний лексичний словник, **то** він <...> не завжди подає необхідні контекстуальні відповідники (Н. Рєзнікова. ГРАК); <...> загалом третій сектор представлений значно ширшим колом інститутів (громадські організації, професійні спілки, підприємницькі товариства і установи тощо). **Окрім цього, якщо вести мову про** телевізійні ЗМІ, **то** почасти вони входять до складу великих медіахолдингів <...> (О. Тихомирова. ГРАК). У поданих та інших схожих контекстах роль аналітичного показника міжфразового зв'язку виконує не стандартна сполучниково-дієслівна сполука, а допоміжні показники семантики доповнення, уточнення, послідовності викладу, наслідку, висновку тощо (сполучники підрядності, вставні компоненти на зразок *тобто, тому, отже, отож, тож, таким чином, так що, тому, разом із тим, крім того, окрім цього* і под.).

Нерідко сполучник **якщо** взаємодіє з уточнювально-підсилювальними частками **жс, вже,** унаслідок чого вся конструкція набуває особливого смислового навантаження. Зокрема, увиразнене зіставлення предметів аналізу демонструють контексти зі стандартними сполуками,

утвореними за моделлю I. Наприклад: <...> для футуристичного поезомалярства досвіду бароко недостатньо: футуристи йшли трохи іншим шляхом у синтезі мистецтв, тому їхні експерименти певною мірою стоять особі від барокових та сучасних. **Якщо ж говорити про** сучасну зорову поезію, **то** вона часто спирається на досвід барокових творів, так само, як і футуристичних (М. Слободянік. ГРАК); І навпаки, Сила Моносу справді створює Живий Всесвіт. Разом з тим Вона сама із себе природним чином породжує і квант простору, що ми покажемо на своєму місці. Через те його доцільно вважати не третьою, а четвертою сталою. **А якщо вже казати про** ранги, **то** перше місце належить Силі Моносу (М. Руденко. ГРАК); Згодом Дж. Фішкін організував у Великій Британії ще цілу низку опитувань загальнонаціонального штибу <...> **Якщо ж вести мову про** США, **то** на батьківщині вченого опитування суспільної думки деліберативним чином розпочалися з 1996 року (А. Ковальов. ГРАК). Натомість у стандартних сполуках, утворених за моделлю II, частки посилюють уточнення, конкретизування сповіщуваного в попередньому реченні, як-от: <...> для належного вирішення питання умов праці творчих працівників можна запропонувати розробку державою різноманітних програм, які забезпечуватимуть підтримку творчих працівників. **Якщо ж говорити конкретно, то** в даному випадку найефективнішим та найдієвішим засобом державної підтримки творчих працівників виступатиме проведення масових конкурсів для залучення найкращих творчих працівників до роботи у даних програмах (О. Медведька. ГРАК); Бо люди – не дерева, вони не мають листя, щоб приймати життєдайну енергію безпосередньо від Сонця. **Якщо ж казати точніше, то** 20 % біологічної енергії дістануться державі, ще 20 % – промисловості (М. Руденко. ГРАК).

У структуруванні наукового викладу важливу роль відіграють вставні та вставлені одиниці мови. Функцію таких ускладнювальних компонентів реченнєвої структури можуть виконувати відокремлені пунктуаційно стандартні конструкції зі сполучником **якщо** (з нульовим **то** і за відсутності потреби відновлювати пропущену модульну частину висловлення на зразок *потрібно / варт / важливо / доцільно сказати / констатувати / зауважити / визнати, що*).

Як вставні аналізовані сполуки, уживані на початку, в середині та в кінці речення, перетворюються на своєрідні формули, що в загальному сенсі виражають ставлення мовця до змісту пові-

домлення. Наприклад: **Якщо говорити образно**, постмодерністи виступали як лікар-хірург, що розтинає гнійник, випускаючи все погане з рани, щоб вона загоїлася (Т. Доній. ГРАК); **Якщо говорити науковою мовою** – у жіночих особинишира спадкова норма реакції (Наука... ГРАК); Незважаючи на те, що нагромаджено величезний фактичний матеріал про реакції організму на фактори космічного польоту, наші знання в цій галузі, **якщо казати відверто**, все ж недостатні (Наука... ГРАК); Так, **якщо говорити термінами Муф**, обидва автори стикаються з парадоксом демократичної теорії (М. Захарченко. ГРАК); Всі ці та багато інших факторів можуть бути складовими загального «позитивного тону інформаційної системи», **якщо говорити медичною мовою** (А. Шевченко. ГРАК).

На відміну від вставних, «вставлені конструкції за своїм граматичним статусом є різного роду синтаксичними одиницями, включеними в певну реченнєву (текстову) структуру з метою додаткового повідомлення, пояснення чи уточнення, побіжного зауваження щодо загального висловлювання або окремого його компонента» [14, с. 129]. У наукових текстах конструкції *якщо казати / говорити / вести мову* у складі вставлених синтаксичних одиниць досить поширені. Вони функціують здебільшого в інтерпозиції. Наприклад: *Місто Борисфен, якщо казати про його розміри, не відповідає своїй давній славі через нескінченні захоплення та війни* (С. Плохій. ГРАК); *Найімовірніше, що метафора тіла (якщо говорити про найперші випадки її вживання в культурі Київської Русі) мала не тільки емоційний, але й детонативний ефект, надихала киеворуських людей на політичні дії* (О. Киричок. ГРАК); *Саме вона, у тому числі й філософія історії, в системі Гегеля – якщо вести мову про мислителів найпершої шеренги й не зважати на дрібніших – на киталт, скажімо,*

Людвіга Фойєр-баха – припиняє своє існування (І. Бичко. МІ); *Суб'єкта письма завжди розглядають ширше та глибше, ніж просто індивіда, героя (якщо вести мову про інтрадієгетичний світ) з пером у руках – ніби цей атрибут вносить певну магію в образ, що призводить до порушення проблем психологічного характеру, які художній простір увиразнює притаманною йому потужністю метафор* (Ю. Павленко. ГРАК). Поодинокі приклади засвідчують постпозитивне вживання вставлених конструкцій, як-от: *Недопустим є ризик, який дуже часто порівнюють з проявами недбалості, та є ризиком, що виходить за межі нормальної ділової практики (якщо говорити про здійснення підприємницької діяльності)* (О. Андреева. ГРАК).

Висновки. В українській мові сполучник *якщо*, використовуваний на різних етапах творення наукового тексту, функціонує як одиничний, парний і в складі стандартних синтаксичних сполук, сформованих на базі асиметричних складнопідрядних речень. Вимогою наукового стилю є доказовий, логічний виклад інформації, пов'язаний із використанням передусім повних конструкцій. Водночас згорнуті структури також доволі частотні. Зокрема, імпліцитні речення зі сталими стандартними сполуками *якщо казати / говорити / мовити / вести мову*, за нашими спостереженнями, переважають над експліцитними. Названі сполуки багатofункційні. Як показує матеріал, вони можуть: а) актуалізувати найбільш істотні фрагменти повідомлення; б) виконувати роль аналітичної міжфразової сполучникової та несполучникової зв'язки, забезпечуючи когерентність і когезію наукового тексту; в) мати статус вставної одиниці, а також бути початковим компонентом вставленої конструкції. Перспективним вважаємо дослідження стандартних сполук зі сполучником *якщо* в комунікативно-прагматичному вимірі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Beaugrande R.-A., Dressler W. U. Einführung in die Textlinguistik. Tübingen : Niemeyer, 1981. 290 s
2. Добровольська М. Б. Поняття імпліцитності та імпліцитної оцінки в лінгвістиці. *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*. № 5. 2019. С. 55–59. DOI: <https://doi.org/10.32447/2663-340X-2019-5-9> URL: <https://journal.ldubgd.edu.ua/index.php/philology/article/view/1173/1142>
3. Невідомська Л. М. Імпліцитність: дискусійні питання її мовознавчої інтерпретації. *Вісник Прикарпатського університету*. Філологія. Вип. 4. Івано-Франківськ: Плай, 1999. С. 13–24.
4. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
5. Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК) / М. Шведова, Р. фон Вальденфельс, С. Яригін, А. Рісін, В. Старко, Т. Ніколаєнко, А. Лукашевський та ін. Київ, Львів, Єна, 2017–2025. URL: <http://uacorporus.org/Kyiv/ua>
6. Mova.info. Лінгвістичний портал. URL: <http://www.mova.info/corpus.aspx>.

7. Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови: *Монографія*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 208 с.
8. Шинкарук В. Умовність як один із різновидів диктумних значень у структурі речення. *Південний архів. Філологічні науки*: зб. наук. праць. Херсон : Айлант, 2002. Вип. XIV. С. 308–312.
9. Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові: монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 368 с.
10. Ясакова Н. Ю. Граматична семантика аналітичних сполучників підрядності у структурі складного речення: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2001. 20 с.
11. Греб М. М. Семантико-граматичні чинники формування зіставного відношення в складних конструкціях сучасної української мови : автореф. ... канд. філол. наук. Харків, 2005. 20 с.
12. Bally Charles. *Linguistique générale et linguistique française*. Seconde édition entièrement refondue. Printed in Switzerland. Copyright 1944 by A. Francke S. A., Berne Imprimerie Benteli S. A., Berne-Bümpliz. 440 p. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k858607j.textImage>
13. Полозова О. О. Складні сполучникові речення з асиметрією форми й змісту як периферія синтаксичної підсистеми сучасної української мови. DOI: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.17-5> URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/trna_2016_2_12_7
14. Мойсієнко А. К. Структурно-семантична організація простого ускладненого речення. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2006. 167 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025

Дата публікації: 30.12.2025